

АБНАЎЛЕННЕ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЕЯСЛОЎНАЙ ЛЕКСІКІ Ў КАНТЭКСЦЕ РУСКА-БЕЛАРУСКАЙ МІЖМОЎНАЙ ІНТЭРФЕРЭНЦЫІ

Сосуществование белорусского и русского языков в Беларуси – многомерный фактор социокультурной сферы, который существенно сказывается на развитии белорусского языка. В частности, в *обновлении глагольной лексики* в белорусском языке – весьма существенной в системном аспекте языковой субстанции – языковые ресурсы русского языка (близкородственного белорусскому) задействованы естественным образом. С учетом складывающихся реалий развития современной речевой практики релевантную лингвистическую интерпретацию целесообразно проводить, используя достижения компьютерно-опосредованной парадигматики. Корпусная лингвистика в этом контексте – одна из наиболее авторитетных методологических основ современных исследований. Статистика корпусных исследований свидетельствует, что в контексте русско-белорусской межъязыковой интерференции целесообразно охарактеризовать три группы новых белорусских глаголов: заимствования-русизмы; заимствования-интернационализмы и кальки с русского языка.

Калі неабходна фенаменалагічна карэктна пазначыць сутнасць міжмоўнага ўзаемадзеяння рускай і беларускай (або беларускай і рускай) моў, то гэта, відавочным чынам, менавіта «руска-беларуская інтэрферэнцыя» – з прыярытэтам, у першую чаргу, «руска-беларускай», а не «беларуска-рускай» атрыбутыўнасці. Лінгвістычна больш абгрунтавана казаць пра руска-беларускую «інтэрферэнцыю», «практыку» і «маўленчую дзейнасць». Што не выключае магчымасцей лінгвістычнай актуалізацыі элементаў «беларуска-рускай» моўнай інтэрферэнцыі ў сінкрэтычным узаемадзеянні дзвюх моў. Пры гэтым лінгвістычная практыка сведчыць, што ўдзельная вага рускіх запазычанняў у беларускай мове несувымерна вышэй, чым беларускіх запазычанняў – у рускай мове. Дамінуючая матывацыя тут відавочная: набыццё рускамоўных маўленчых навыкаў. Камунікантаў, якія вывучаюць і выкарыстоўваюць рускую мову, у Беларусі значна больш, чым удзельнікаў маўленчага ўзаемадзеяння, якія выяўляюць цікавасць да беларускай мовы. Па гэтай прычыне найбольш рэпрэзентатыўным з’яўляецца прадметны разгляд заяўленай праблематыкі ў кантэксце, у першую чаргу, *руска-беларускай міжмоўнай інтэрферэнцыі*.

Даследаванне сучаснай дынамікі практычна любой мовы мэтазгодна праводзіць, выкарыстоўваючы дасягненні *камп’ютарна-апасродкаванай камунікацыі* – інфармацыйнага ўзаемадзеяння, абмену паведамленнямі ў апасродкаваным камп’ютарнымі тэхналогіямі асяроддзі маўленчай практыкі [1]. Корпусная лінгвістыка ў гэтым сэнсе – адна з найбольш аўтарытэтных парадыгм сучаснай даследчай практыкі [2]. Сёння даступнасць маштабных абагульненняў маўленчай практыкі дазваляе вырашаць склада-

ныя пытанні стварэння такіх шырокафарматных рэпрэзентацый моўных сістэм, як, напрыклад, *мадэлі развіцця моўных навацый* [3]. Праблема запазычанняў, якія адыгрываюць важную ролю ў моўнай эвалюцыі, надзвычай актуальная для рэпрэзентацыі дынамікі мовы. Праблема запазычанняў з рускай мовы мае не толькі несумненную інтралінгвістычную, але і экстралінгвістычную вартасць. Сапраўды: наколькі стэрэатыпы аб уплывовасці руска-беларускай міжмоўнай інтэрферэнцыі абгрунтаваныя? На падставе разгляду абнаўлення дзеяслоўнай лексікі – вельмі істотнай у сістэмным аспекце моўнай субстанцыі – адказ на гэта пытанне аказваецца неадназначным.

Значнае месца сярод слоў, не зафіксаваных у тлумачальных слоўніках беларускай мовы, займаюць лексемы, аналагічныя якім А. А. Баханькоў у свой час абазначыў як агульны руска-беларускі фонд, г.зн. найменні, якія адначасова з'яўляюцца ў абедзвюх мовах па прычыне блізкіх сацыялінгвістычных і ўласна моўных характарыстык [4]. Гэта могуць быць як агульныя ўсходнеславянскія ці агульныя беларуска-рускія наватворы на базе сваіх, спрадвечных фармантаў, так і агульныя запазычанні ці наватворы на базе запазычаных фармантаў.

Сярод дзеясловаў-запазычанняў беларускай мовы, у сваю чаргу, ёсць русізмы-дэрываты ад запазычаных каранёў; агульныя з рускай мовай запазычанні; агульныя з рускай мовай дэрываты ад запазычанняў; запазычанні з рускай мовы ўласна рускіх дзеясловаў; калькі ўласна рускіх дзеясловаў. Дзеясловы названых групавак часам цяжка размежаваць адназначна. Асабліва невыразныя межы паміж дзеясловамі-запазычаннямі з рускай мовы, дзе яны з'яўляюцца дэрыватамі ад запазычаных каранёў, з аднаго боку, і агульнымі з рускай мовай дэрыватамі ад запазычанняў – з другога, а таксама паміж запазычаннямі ўласна рускіх дзеясловаў і агульнымі з рускай мовай наватвораў.

Статыстыка корпусных даследаванняў сведчыць, што ў кантэксце руска-беларускай міжмоўнай інтэрферэнцыі мэтазгодна вызначыць тры групы новых беларускіх дзеясловаў: 1) запазычанні-русізмы; 2) запазычанні-інтэрнацыяналізмы і 3) калькі з рускай мовы. Запазычанняў-русізмаў сярод іх прыкладна палова – 50 %; запазычанняў-інтэрнацыяналізмаў – 33–34 % і 16–17 % – гэта калькі з рускай мовы [5]. Дадзеная сукупнасць невялікая ў параўнанні з новымі дэрыватамі ад былых запазычанняў ці *патэнцыяльнымі дзеясловамі*, якія ўваходзяць у слоўныя ланцужкі ўтварэнняў ад запазычанняў. Статыстычна такія дзеясловы складаюць 5–6 % ад агульнай колькасці дзеясловаў-наватвораў беларускай мовы [5]. Але іх разгляд дазваляе высветліць істотныя абставіны ўзаемадзеяння рускай і беларускай моў.

Запазычанні-русізмы кваліфікуюцца як запазычанні з рускай мовы на той падставе, што ў іх утварэнні ўдзельнічаюць асновы, якія ўжываюцца ў рускай мове і не сустракаюцца ў беларускай, напрыклад, *абмараць, драўнець, драхлець, засцягваць, пераліцаваць, прапахваць, прыкарманіць, прылуніць, прысачыніць – прысачыняць, сунаследаваць, хоркаць*. Напрыклад, гукаперайманне *хоркаць* відавочна запазычана з рускай мовы, паколькі ў бела-

рускіх тлумачальных слоўніках такая словаўтваральная аснова адсутнічае, а рус. *хорканье, хоркать* ‘ствараць характэрныя гукі (пра некаторых птушак)’ фіксуецца слоўнікамі, напрыклад [6].

Да русізмаў таксама адносіцца дзеяслоў *удабраць*: аснова *добр-/дабр-* ёсць у беларускай мове, але ў значэнні ‘рэчыва, якое ўносіцца ў глебу для павелічэння ўраджаю’ выкарыстоўваецца аснова *гной-*. *Ушкуйнічаць* ‘рабаваць, разбойнічаць’, на наш погляд, таксама ёсць падставы аднесці да русізмаў: у беларускіх тлумачальных слоўніках занатавана слова *ушкуй* ‘старадаўні пласкадонны човен з ветразямі і вёсламі’. Але дзеяслоў відавочна паходзіць ад рус. *ушкуйничают* ‘рабаваць, разбойнічаць’ ← ‘быць ушкуйнікам’ < *ушкуйник* ‘вольны чалавек, член узброенай дружыны, якія ствараліся для набегу і гандлю на Волзе і Каме’ [6]. Як даўняе запазычанне існуе ў рускай мове слова *обожать* (> бел. *абажаць*); *околпачить* (> бел. *абкалпачыць*) – рускамоўны дэрыват цюркізма.

Сярод лексем гэтай падгрупы частка мае выразны гутарковы характар (*абкалпачыць, абкалясіць, абмараць, абцяпваць, драхлець, мацярэць, прыкарманіць*) ці кніжны (*прадаставіць, ратаборстваваць, умярціць – умярцваць, цягаець*), што пацвярджаецца адпаведнай практыкай словаўжывання:

Днямі прэс-цэнтр Міністэрства па падатках і зборах Беларусі падрыхтаваў інфармацыю, дзе ідзе гаворка аб правах і абавязках фізічных асобаў, якія **прадастаўляюць** у інспекцыі дэкларацыі аб сукупным гадавым даходзе.... Перад тым, як **прадастаўляць** дэкларацыю, грамадзянін павінен спачатку стаць на падатковы ўлік па месцы жыхарства... (С. Куркач. Права і абавязкі дэкларантаў // Звязда. № 14 (26127), 24.01.2008 (www.zvyazda.minsk.by)).

Замест беларускіх літаратурных дзеясловаў, якія ўжо даўно і трывала замацаваліся ў мове, часам выкарыстоўваюцца рускія эквіваленты, як, напрыклад, *ссучыць* замест *ссукáць, браканьерстваваць* (пар. рус. *браконьерствовать*) замест беларускага літаратурнага *браканьерыць*, а таксама запазычанне з тым жа суфіксам *ратаборстваваць*, якое фіксуецца і тлумачальнымі слоўнікамі рускай мовы, і адпаведнымі корпуснымі крыніцамі.

Напрыклад, у новых беларускіх тэкстах сустракаецца дзеяслоў *назю-зюкацца* ‘напіцца п’яным’:

Назюзюкаўся ды заваліўся за халстамі (С. Квяткоўскі. Шампанскае ў шафе (www.knihi.com)).

У той жа час у беларускіх слоўніках ёсць толькі адзінка *зюзя* ‘п’яны, мокры’ і *зюзюкаць* ‘весці лёгкую, вольную размову’ (*Старыя ціхенька зюзюкаюць пра каня, пра карову. З. Бядуля*) [7]. Відавочна, дзеяслоў *назю-зюкацца* запазычаны з рускай мовы, дзе ў гэтым значэнні ён фіксуецца тлумачальнымі слоўнікамі і корпусамі тэкстаў: **Назюзюкался**, Иван Романыч (А. Чехов. «Три сестры» (www.ruscorpora.ru)).

Гутарковы дзеяслоў *захамутаць* у беларускай мове ўжываецца толькі з прэфіксам у значэнні ‘прымусіць каго-н. да якой-н. дзейнасці’:

Уся барацьба яшчэ наперадзе, і не шкадаваць жа, што сам, сам узяўся **захамутаць** гэтага небараку, змусіўшы яго забыць пра той дар, якім валодаў (Т. Бондар. «Павуцінне» (www.knihi.com)).

Слоўнікамі беларускай мовы фіксуецца толькі *хамут*, у той час як у рускіх тлумачальных слоўніках ёсць і *хомутать*, і *захомутать* як у прамым ('запрягать'), так і ў пераносным значэнні ('насільна вовлечь'):

*Вытащил я из-под навеса телегу, **захомутал** коренную, стал запрягать, а сердце так и стучит, так и колотится!* (В. Короленко. «Убийвец») [6].

*Баптисты приходили, – продолжал Александр Дмитриевич. – Одного нашего эти **захомутали** – саентологи* (А. Нежный. «Трудная свобода») [8].

Да запазычанняў трэба аднесці лексему *загваздаць* 'запэцкаць'. Бел. *гваздаць* мае толькі значэнне 'біць, удараць', яго патэнцыяльная пара закончанага трывання *загваздаць* аманімічная запазычання з рускай мовы *загваздать*.

Інтэрнацыяналізмы – моўныя адзінкі, якія ў аднолькавым значэнні паралельна запазычаюцца ў некалькі моў. Новыя беларускія **запазычанні-інтэрнацыяналізмы** характэрным чынам маюць адпаведнікі ў рускай мове. Усе яны блізкія да тэрмінаў (*дэтэрмінаваць*) ці маюць безумоўны тэрміналагічны характар (*дэфібраваць*). Сярод іх палова з суфіксам *-ірава-* (напрыклад, *дэфібраваць*, *ініцыіраваць*, *лабіраваць*), а палова – з суфіксам *-ава-*: *аптымізаваць* (пар. рус. *оптимизировать*), *крэнгаваць* (рус. *кренговать*), *мінімізаваць* (пар. рус. *минимизировать*) і інш.

*А дзяржава ўсіх імкнецца падтрымаць, але ўлічваючы, што ў асноўным уласнасць у краіне дзяржаўная, то фінансы ў нас распыляюцца – усім трэба даць, **прафінансаваць**, выратаваць* (С. Свістуновіч. Якой бы вялікай коўдра ні была, а ўсіх не прыкрыеш // Звязда. № 229 (26094), 01.12.2007 (www.zvyazda.minsk.by)).

*У Беларусі неабходна **скарэкціраваць** праграму адраджэння і развіцця вёскі для павелічэння вытворчасці зерня кукурузы, – заявіў Аляксандр Лукашэнка* (Афіцыйна. У Беларусі неабходна адыходзіць ад датацыйнай сельгасвытворчасці // Звязда. № 151 (26016), 11.08.2007 (www.zvyazda.minsk.by)).

Сярод **калек з рускай мовы** пераважаюць словаўтваральныя (*адсачыць*, *ухіліць* і інш.).

Адсутнасць у тлумачальных слоўніках беларускай мовы дзеяслова *ўзаемазамяняць* можа тлумачыцца толькі выпадковасцю альбо адсутнасцю прамых фіксацый у слоўнікавых картатэках, паколькі *ўзаемазамяняльнасць*, калка *взаимозаменяемость*, тымі ж слоўнікамі фіксуецца.

Новы дзеяслоў *скалыўнуць* (пар. рус. *всколыхнуть*) – утварэнне ад таго ж кораня, што і ў наяўнага ў слоўніках *калывацца* 'хістацца, ківацца, пакалыхвацца'. А *абцяжваць* – калка рус. *обременять*, паралельная з літаратурным *абцяжарваць*. Такім чынам, назіранні за наватворамі, незафіксаванымі ў нарматыўных слоўніках, паказваюць новую і вельмі цікавую з'яву – паралельнае калькаванне, г.зн. адначасовае існаванне дзвюх розных калек аднаго рускага слова, адна з якіх – літаратурна замацаваны варыянт.

Сярод наватвораў ёсць шэраг лексем, пра якія немагчыма дакладна сказаць, ці гэта семантычныя калкі з рускай мовы, ці агульнае з рускай мовай развіццё пераноснага значэння. Да такіх выпадкаў трэба аднесці

лексему *паймець*, а таксама лексему *прафукаць* (пар. рус. *профукать*) ‘прагуляць, пратраціць, прамарнаваць’. У беларускіх слоўніках зафіксавана *фукаць*, але толькі ў значэнні ‘дзьмуць’. Рус. *профукать* ‘прамарнаваць’ фіксуецца слоўнікамі [6], а бел. *прафукаць* – не, але сам дзеяслоў сустракаецца ў корпусах і электронных бібліятэках абедзвюх моў:

*В те годы, когда мы еще не успели **профукать** Советский Союз, но по улицам российских городов ходить стало уже опасно, случилась в Нижнем Новгороде, тогда еще носившим псевдоним зачинателя социалистического реализма, примечательная история...* (Народный борец с преступностью // Криминальная хроника, 2003.06.10 (www.ruscorpora.ru)).

*Але дзе ягоны куток? Кутка ў бамжа даўно не было, а можа, не было й ніколі. Ён свой куток **прафукаў**, прапіў, той растаяў у прывідным алкагольным тумане* (В. Быкаў. «Ваўчыная яма» (www.knihi.com)).

Аналагічным чынам немагчыма вызначыць дакладны шлях развіцця значэння: што гэта – агульная з рускай мовай семантычная дэрывацыя ці семантычнае калькаванне – бел. *прыляпаць, прыляпваць; прышлёпаць, прышлёпнуць* ‘так-сяк прымацаваць’. Іх першаснае значэнне звязана з семантыкай зыходных дзеясловаў *ляпаць* і *шлёпаць*, а пераноснае ёсць і ў адпаведных рускіх слоў.

Безумоўна ўласным семантычным развіццём утварылася тое ж значэнне ‘прымацаваць’ у бел. *прыштукаваць – прыштукоўваць*: у рускай мове няма ні такога дзеяслова, ні аналагічнага семантычнага развіцця іншага дзеяслова.

Такім чынам, сучасныя ўмовы функцыянавання мовы абумоўліваюць не толькі даследаванне ўзораў маўлення ў асобных храналагічных ці прасторавых абставінах, але і сістэматызацыю маўленчай практыкі [9, с. 5]. Суіснаванне беларускай і рускай моў у Беларусі – шматмерны фактар сацыякультурнай сферы, які істотна ўскладняе развіццё беларускай мовы: «Блізкароднаснае моўнае асяроддзе фактычна з’яўляецца істотнай перашкодай на шляху сцвярджэння моўнай самастойнасці, абцяжарвае фарміраванне літаратурных норм і ўмацаванне нацыянальнай самабытнасці, тармозіць працэс пашырэння мовы ў афіцыйныя сферы камунікацыі» [10, с. 272]. Але руская мова часта служыць «узорам» для стварэння аналагічных лексічных адзінак у беларускай мове і мастом для запазычання інтэрнацыяналізмаў. Запазычанне – аб’ектыўны фактар развіцця любой жывой мовы. Працэс запазычання рускамоўна-маркіраванай дзеяслоўнай лексікі ў беларускую мову – дастаткова ўплывовы, але разгорнуты аналіз дазваляе прыйсці да высновы, што руска-беларуская міжмоўная інтэрферэнцыя не змяняе ўласную ідэнтычнасць беларускай мовы, з’яўляючыся адным з атрыбутаў яе развіцця.

ЛІТАРАТУРА

1. Баркович, А. А. Компьютерно-опосредованная коммуникация: феноменологический аспект / А. А. Баркович // Вестн. Удмурт. ун-та. – Сер. История и филология. – 2015. – № 3 (25). – С. 97–101.

2. Баркович, А. А. Методологический аспект изучения компьютерно-опосредованного дискурса / А. А. Баркович // Вестн. Нижегород. гос. лингвист. ун-та им. Н. А. Добролюбова. – 2015. – Вып. 30. – С. 38–48.
3. Баркович, А. А. Модель развития языковых новаций в контексте компьютерно-опосредованной коммуникации / А. А. Баркович // Вестн. Тихоокеан. гос. ун-та. – 2015. – № 4 (39). – С. 38–43.
4. Баханькоў, А. А. Развіццё лексікі беларускай літаратурнай мовы ў савецкі перыяд / А. А. Баханькоў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 231 с.
5. Барковіч, А. А. Лексічны патэнцыял беларускай мовы ў святле корпуснай лінгвістыкі / А. А. Барковіч. – Мінск : Рэсп. ін-т выш. шк., 2012. – 158 с.
6. Словарь русского языка : в 4 т. / гл. ред. А. П. Евгеньева. – 3-е изд. – М. : Рус. яз., 1985–1988. – Т. 4.
7. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агульн. рэд. К. Крапівы. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984.
8. Крысин, Л. П. Толковый словарь русской разговорной речи. Вып. 1. А–И / Л. П. Крысин. – М. : Яз. слав. культур, 2014. – 777 с.
9. Баркович, А. А. Корпусная лингвистика: специфика современных метаописаний языка / А. А. Баркович // Вестн. Том. гос. ун-та. – 2016. – № 406. – С. 5–13. DOI: 10.17223/15617793/406/1.
10. Лукашанец, А. А. Славянскія мовы ў сучасным еўрапейскім кантэксте: праблемы развіцця і функцыянавання / А. А. Лукашанец // Теорэтычна і дыдактычна філалогія : зб. наук. праць. – Переяслав Хмельницький; Корсунь-Шевченківський : Вид. «КСВ». – 2015. – Вип. 20. – С. 265–275.

The co-existence of the Belarusian and Russian languages in Belarus is a multidimensional factor in the sociocultural sphere, which significantly complicates the development of the Belarusian language. In this situation, the language resources of the Russian language, which is closely related to Belarusian, are naturally involved in *renovation of Belarusian verbal lexicon* – very significant substance in the system aspect of the language. The process of borrowing of *Russian-marked verb vocabulary* into the Belarusian language is quite influential, but a detailed analysis testifies, that *Russian-Belarusian cross-lingual interference* does not change the identity of the Belarusian language, being one of the attributes of its development.

О. О. Графутко

ЭМОТИВНЫЕ СИТУАЦИИ СТРАХА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ НА АНГЛИЙСКОМ И БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКАХ

Настоящая статья рассматривает понятие эмотивной ситуации в художественном дискурсе и анализирует лексические единицы, репрезентирующие эмоцию страха в эмотивных микротекстах. Выявляются сходства и различия в составе эмотивных лексем на двух языках, а также особенности их функционирования.